

20. Санаева И. В. Аксиологический аспект мира в романе Л. Н. Толстого «Война и мир» (дихотомия «добро» – «зло») : автореф. дисс. на соискание учен. степени. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. В. Санаева. – Калининград, 2007. – 24 с.

21. Соловйова Л. Ф. Вираження аксіологічних категорій у сучасній англійській мові (атрибутиви, предикативи і релятиви оцінки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. Ф. Соловйова. – Харків, 2000. – 19 с.

22. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.

23. Шведова Н. Ю. Один из возможных путей построения функциональной грамматики русского языка / Н. Ю. Шведова // Проблемы функциональной грамматики / отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1985. – С. 30–37.

24. Шмелев Д. Н. Проблемы семантики английской лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 279 с.

Summary

Valuation as a Subject of Linguistic Studies

The notion of evaluation in the linguistic sense has been studied in the article, the means of expression of evaluation in foreign and domestic linguistics have been analyzed. The analysis of the basic approaches to determination of the notion of evaluation has been done. Pragmatic peculiarities of evaluation in historical prose of the end of the XX – beginning of the XXI century have been determined.

Key words: *evaluation, subjective evaluation, semantic, ethnocultural, pragmatic, functional aspects.*

УДК 811.161.2'371:821.161.2-2 Ш1/7.08(045)

ЛЮДМИЛА МАРЧУК,

*доктор філологічних наук, професор
(м. Кам'янець-Подільський)*

Ментальний аспект концепту «Війна» (на матеріалі творів Тараса Шевченка)

Концепт «війна» є одним із найскладніших концептів у мовній картині світу та займає важливе місце в культурі українського народу. У текстах Тараса Шевченка враховуємо набір метафоричних асоціацій, які існували у свідомості автора та поєднували його з ментальністю українського народу.

Ключові слова: *концепт, війна, ментальність, метафоричні асоціації, культурний простір.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Концепт – це культурно-ментально-мовна одиниця, «...жмут уявлень, понять, знань, асоціацій, хвилювань, які супроводжують слово» [3, с.38]. Головними дискусійними проблемами сучасної лінгвоконцептології (на думку О.Селіванової) є: 1) розмежування концепту і поняття (їх або ототожнюють, або відносять до різних сфер науки, або включають до концепту поняття як ядро його змісту); 2) залежність концепту від мовної вербалізації (одні дослідники вважають їх повністю вербалізованими (Р.Джекендофф, О.Бабушкін), інші – частково вербалізованими (О.Кубрякова, Ю.Апресян, Г.Гачев), мовоподібними чи картиноподібними (А.Пейвіо), зоровими образами, ментальними моделями та пропозиційними структурами (Ф.Джонсон-Лерд); або повністю автономними від мови (А.Вежбицька); висловлюється думка щодо наявності вербалізованих (стійких) і невербалізованих (нестійких) концептів, зважаючи на автономність процесів мислення й вербалізації (за О.Лурія); 3) кваліфікація концепту за способами його формування (різносубстратна структура свідомості, мисленнєве утворення, образна схема тощо); 4) зв'язок концепту та значення (повна їхня тотожність «під дахом» одного знака, відношення перетину значення й концепту або активація значення в концептуальній структурі залежно від контексту й ситуації); 5) наявність у концептів оцінно-емотивних, ціннісних і прагматичних компонентів; 6) відмінність концепту в індивідуальній свідомості або колективній (загальнонаціональній, груповій, регіональній); 7) обсяг концепту залежно від індивідуальної чи етнічно-колективної репрезентації, наукової чи наївної картини світу (за А.Вежбицькою, виокремлюється концепт-мінімум, максимум та енциклопедичний додаток); 8) типологія концепту; 9) структура концепту (польова модель (ядро / периферія, базовий шар / додаткові когнітивні ознаки), сіткова структура, метафорична модель, ментально-психонетичний комплекс тощо); 10) методики його опису й аналізу тощо [2, с.258].

Формулювання цілей статті... Мета статті спрямована на дослідження метафоричного образу війни в поезіях Тараса Шевченка. Основним методом нашої роботи є метод компонентного аналізу, інструментарій якого можна застосувати до словарних дефініцій слів війна, мир в словниках різних типів; б) прислів'їв, афоризмів, фразеологізмів та інших прецедентних текстів; в) контекстів зі словами війна, мир та дотичних до них (наприклад, боротьба, слава тощо) вибраних з поетичних творів Тараса Шевченка. Як додатковий засіб використано аналіз концептуальних метафор, співвідносних з поняттями війна, мир, за методикою професора А.П. Чудінова [4].

Виклад основного матеріалу... Аналізуючи за описаною методикою концепт ВІЙНА в творах Тараса Шевченка, ми знайшли в його змісті такі значення: 'збройний (-а, -е) конфлікт, боротьба, протистояння'; 'смертельно небезпечний (-а, -е)'; 'який залучає (-а, е), велику масу людей'; а також такі значення, як 'руйнування', 'жорстокість', 'страх', 'боротьба', 'горе, нещастя', 'смерть' та ін.

Так як концепт – одиниця культурно-ментально-мовна, то в його змістовій структурі ментально забарвлені компоненти досить суттєві. Саме це виділяємо в понятті *народно-визвольна боротьба*, яке сформувалося в українській мовній свідомості на основі соціального досвіду, духовної історичної спадщини, усього пережитого народом.

Війна в творах Тараса Шевченка – це народно-визвольна боротьба. Історичні поезії Шевченка пройняті волелюбними мотивами й надихані сучасністю. Вони мали збудити національну й соціальну самосвідомість українців, протиставити їхній громадянській пасивності героїчну боротьбу предків за волю. Шевченків образ історичного минулого ґрунтувався на народних уявленнях про Запорозьку Січ і козацтво, як вони склалися в народній пам'яті, переказах, піснях і думках, і відповідав настанові поета звеличити героїчну боротьбу народу за волю. Напередодні національно-визвольної війни в Україні не було своєї держави. Більша частина українських земель входила до складу Речі Посполитої, феодалне право якої відрізнялося особливою жорстокістю, а державні закони обмежувалися всевладдям магнатів і місцевої адміністрації. В українського народу фактично не було перспектив на повноцінний політичний розвиток за умови подальшого перебування у складі Речі Посполитої. Однією з причин війни стала невідповідність між набуттям козацтвом фактичного політичного лідерства в українському суспільстві та погіршенням його становища за «Ординацією 1638 р.», яку польський сейм ухвалив в січні 1639 р. Згідно з «Ординацією» реєстр зменшувався на 6 тис. і включав козаків, які не брали участь у повстаннях. При цьому ліквідувалося виборність козацької старшини, козацьке судочинство.

Замість гетьмана призначався польський комісар. На посади полковників та осавулів претендували представники польської або полонізованої шляхти. Селянам і міщанам заборонялося вступати до козаків. Козаки мали право оселятися тільки в прикордонних містах. За своїм характером цей всенародний рух був національно-визвольним, релігійним, антифеодалним. Русійськими силами національно-визвольної війни стали козаки, селяни, міщани, православне духовенство, частина здрібнілої української шляхти.

Як одне із значень концепту *війна*, компонент 'народно-визвольна' не тільки розширив його рамки, не тільки збільшив глибину змісту, але й звеличив цей концепт, наблизив його до сакральних понять.

В.І. Кононенко, досліджуючи концепти, вербалізовані в творах українських письменників, звертає увагу на символічність мови Тараса Шевченка, а саме: піднесене сприймання моря, Біблійну символіку, образи-символи сови, хати, води, слави та ін. «В орбіту Шевченкових символів, – твердить В.І. Кононенко, – входять найменування людей – носіїв соціальних і професійних ролей у їхньому узагальнено-образному призначенні; *кобзар* – уособлення ідеї слави («...тільки слава Сонцем засіяла. Не вмре кобзар, бо Навіки його привітала»), *перебендя* – уособлення правдивого слова («Перебендя старий, сліпий. – Хто ж його не знає?»), *гайдамака* – уособлення ідеї волі («Сини мої, гайдамаки! Світ широкий, воля...»), *козак* – ідеї чоловічої звитяги, благородства душі, ширості...» [1, с.305].

У поезіях Тарас Шевченко створює певну модель війни:

1. Про справедливість народно-визвольної війни (панувати у значенні перемагати):

Було колись – в Україні

Ревіли гармати;

Було колись – запорожці

Вміли панувати.

Панували, добували

І славу і волю... (55)

2. Про характер, важкість та наслідки війни (боротьби):

Гомоніла Україна,

Довго гомоніла,

*Довго, довго кров степами
Текла-червоніла.
Текла, текла та й висохла,
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють (85).*

У Шевченка славні походи козаків асоціювались із прогулянками:

*Ануते, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає –
Ходім погуляти! (55).*

Героїчні козаки воювали з ворогами і засівали ними поле (тобто їх убивали):

*Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,
Поки не остило...(58).*

Шевченко козацьке військо порівнює з морем, дуже тужить за минулими героїчними часами:

*Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн (77).*

Минулу славу козаку, боротьбу з турками та іншими ворогами України Шевченко пов'язує з іменами відомих героїв: Богдана Хмельницького, Наливайка, Остряниці та ін.

*Згадайде праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Острянищина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зима? (84).*

Звертається поет до Дніпра, який має напитися ворожої крові, створює таку метафору:

*А сю ніч уп'єшся. Пекельнее свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато, багато-багато
Шляхетської крові. Козак оживе;
Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинеться доля; козак заспіва:
«Ні жида, ні ляха», а в степах України –
О боже мій милий – блисне булава (87).*

Шевченко звертається до причин, які приводять до таких воєн:

*А за віщо?
За що люди гинуть?
То ж батька, такі ж діти –
Жити б та брататься.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба роз'єднатися!
Треба крові брата, крові
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті! (92).*

Отже війна, навіть визвольна, асоціюється з могилами, кров'ю, горем:

*Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхетською
Кров'ю наповали
Україну та й замовкли –
Ножі пощербили.*

*Нема Гонти; нема й му
Хреста, ні могили (110).*

Дослідивши диференційну семантику поезії, ми визначили, що основними денотативними подіями є народно-визвольна боротьба, яка символізує особливості реалізації концепту «війна» в якості художнього концепту в концептуальній семантиці тексту. Домінантним компонентом понятійної ознаки концепту є сема 'збройна боротьба між державами чи соціальними класами'. 'Народно-визвольна боротьба' є додатковою, або пасивною ознакою.

Позитивна оцінка представлена в точках зору учасників і прибічників повстання і має сенсорне значення (гедоністичне та емоційне): повстання розглядається і як пригода, і як подвиг, і як єдиний шлях до свободи і незалежності України:

*На гвалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, жидам кару;
За кров іпожари
Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть (78).*

Як зазначалось вище, концепт «війна» індивідуально-авторської картини світу Тараса Шевченка повністю узгоджується із загально-національною картиною світу. Однією з характерних ознак мовної картини світу українського народу є особливості фольклорних зразків мовлення, які впливають не тільки на використання письменниками народних поетизмів для підсилення експресивності вислову, а й на творення ними самими образів фольклорного типу за моделями прислів'їв, побажань і т. ін., які Шевченко вкладав в уста кобзарів:

*Недолю співаю козацького краю:
Слухайте ж, щоб дітям потім розказати,
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали (85).*

Характерною ознакою стилю Шевченка, зокрема, вираженого мовними засобами, є опис знарядь, за допомогою яких гайдамаки здобували волю, як *святих*, тим самим автор вводив їх до сакральної сфери:

*...Де ходили гайдамаки
з святими ножами...(110).*

Отже, війна займає велике місце в поезіях Тараса Шевченка, який оспівує її як велике народне потрясіння, яке не проходить безслідно мимо жодної людини, розповіді про неї передаються з покоління в покоління:

*Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав (110).*

Результати проведеного дослідження свідчать про значущість аналізованого концепту для розуміння української лінгвокультури.

Список використаних джерел і літератури:

1. Кононенко В. І. Мова у контексті культури : [моногр.] / В. І. Кононенко. – К.–Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 390 с.
2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава К. : Довкілля, 2006. – 716 с.
3. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры (опыт исследования) / Ю. С. Степанов. – М., 2001. – С. 38–43.
4. Чудинов А. П. Метафорическая модель и методика ее описания / А. П. Чудинов // Языковая картина мира и ее метафорическое моделирование. – Екатеринбург, 2002. – С. 113–119.

Summary

Liudmyla Marchuk

Mental Aspect of the Concept «War» (on the Material of the Works of Taras Shevchenko)

Concept «war» – is one of the most difficult concepts in the linguistic picture of the world and takes the important place in the culture of Ukrainian people. In texts by Taras Shevchenko we take into consideration the collection of metaphoric associations, which existed in author's consciousness and connected it with the mentality of Ukrainian people.

Key words: *concept, war, mentality, metaphoric associations, cultural space.*